Stadsarcheoloog Anja van Zalinge is regelmatig te gast bij NH Radio om over een archeologisch- en historisch onderwerp te vertellen. De uitgebreide versie van haar verhaal leest u hier.

DE OUDSTE KLOK VAN HAARLEM

Een ontdekking in de stadhuistoren

Februari 2021

Op dit moment staat het stadshuis van Haarlem metershoog in de steigers. Er wordt hard gewerkt aan de restauratie van dit eeuwenoude gebouw, dat nodig aan een onderhouds- en opknapbeurt toe was. Vooral houtrot in de zogenaamde Lieven de Key-vleugel van het stadhuis aan de kant van de Zijlstraat, in het dak en in het toren was aan behandeling toe.

Wat veel mensen niet weten is dat in de toren een klok hangt. De klok is moeilijk te zien vanaf de straat, hij hangt op 29 meter hoogte, en heeft al heel lang niet meer geklonken. Het deel waar de klok aan hangt was afgebroken en met bouten vastgezet, het oog van de bel was inmiddels gaan roesten en er was geen klepel meer.
Om alle houtrot te restaureren moest ook de torenkroon ontmanteld worden. En zo werd de klok herontdekt. Sommigen wisten nog wel dat er een klok hing, maar je kon er vanuit de toren niet -of heel moeilijk- bijkomen. Vanaf de steiger gezien leek de klok eeuwenoud, een stuk ouder dan de toren. Die is pas een eeuw geleden gebouwd, herbouw van de oorspronkelijke toren die in 1772 werd gesloopt nadat die, mede door de economische malaise in Haarlem de 18e eeuw, compleet vervallen was en op instorten stond.
Maar net als de klok is bepaald hout in de huidige toren ouder dan honderd jaar, en ook veel nagels zijn ouder. Hoe oud is de klok, waar komt hij vandaan en hoe lang hangt hij dan al op deze plek?

Het stadshuis en de toren in de steigers. RS

Opgegraven monnikenbeeldje en skeletten. BAH

Van grafelijke woning tot stedehuys

De geschiedenis van ons huidige stadhuis voert terug tot ver in de middeleeuwen, toen het de plek was waar de graven van Holland verbleven als ze in Haarlem waren. De eerste schriftelijke vermelding van een grafelijk hof is in 1214, toen Haarlem een bijdrage moest leveren aan de bruidsschat van de zoon van graaf Willem I. Waar dit grafelijk hof precies lag weten we niet. Van graaf Floris II weten we dat hij tussen 1105 en 1119 een eigen onderkomen in Haarlem had, maar de exacte locatie wordt daar niet bij vermeld.
Lange tijd is gedacht dat het grafelijk huis wel de plek van het huidige stadhuis moet zijn geweest. Uit bouwhistorisch onderzoek weten we dat het bestaande stadhuis vanaf 1370 dateert. De oudste archeologische sporen, paalgaten van een houten gebouw en aardewerk, die tot nu toe onder het stadhuis zijn gevonden dateren vanaf 1250.
Het gevonden stenen muurwerk dateert van na 1350 en bestaat uit funderingsresten van het voormalige Dominicanerklooster dat vlakbij het stadhuis stond. Op de binnenplaats achter het stadhuis werden de resten onderzocht van de kloosterkerk. Verder vond men restanten van menselijke begravingen: skelet-

ten van vier individuen. Ze lagen met gekruiste armen op de borst in een kist en zijn vermoedelijk eind 14e, begin 15e eeuw begraven. Naast de schedel van een van de skeletten, waarschijnlijk kloosterlingen, is een koperen schrijfstift -*stilus*- gevonden. Een stilus werd gebruikt om te schrijven op tafeltjes met was. Bijzonder was ook de vondst van een deel van een pijpaarden beeldje van een figuur gekleed in een ruimvallende pij met een opengeslagen boek in de handen. Het is een lezende monnik in pij, misschien wel de heilige Dominicus?

Hoe dan ook, zeker is dat er rond 1250 een verblijfplaats van de graaf moet zijn geweest ongeveer ter hoogte van het huidige stadhuis aan de Grote Markt. Dat gebouw ging rond het midden van de 14e eeuw in vlammen op. Omdat de situatie in het graafschap behoorlijk was veranderd door de redelijk vredige stemming in Kennemerland, werd de hof niet herbouwd. De graven richtten hun militaire en bestuurlijke focus meer op hun hof in Den Haag.
De graaf verbleef vanaf dat moment als hij in Haarlem op bezoek was meestal in het klooster van de Johannieters, dat in 1310 in de Jansstraat was gesticht. In een ander klooster, het Karmelietenklooster dat tussen de Spekstraat, Warmoesstraat, Anegang en Grote Houtstraat lag, waren rond 1420 afbeeldingen van de graven en hun roemrijke daden op de kloostermuren aangebracht. Deze schilderingen zijn rond 1490 nageschilderd op houten panelen, die sinds 1578 aan de muren van het stadhuis hangen. Het Karmelietenklooster staat er niet meer maar bij een kleine opgraving in een tuin nabij de Guldenbergspoort zijn restanten van de 13e-14e-eeuwse funderingen gevonden.

Gezicht op het stadhuis. De kantelen van het stadhuis zijn hier nog goed zichtbaar. Door Jan van de Velde, naar ontwerp van Pieter Jansz Saenredam. FHM

De middeleeuwse kantelen van het stadshuis van dichterbij. BAH

Waar het grafelijk hof precies is geweest, de aanwezigheid van de graven in Haarlem heeft in ieder geval veel betekend voor de stad. De graven kwamen regelmatig met hun gevolg logeren om belasting te innen, te feesten, te jagen en conflicten en rechtsgeschillen op te lossen. Een aantal mensen uit het gevolg van de graaf, de ministerialen, verbleef in Haarlem. Uit schriftelijke bronnen blijkt dat deze personen nodig waren om de gang van zaken in het grote, grafelijke domein te regelen. Ook waren ze van groot belang omdat ze een militaire functie hadden, ze moesten de gebouwen bewaken en allerlei diensten voor de graaf verrichten.
Die bewaking en verdediging was hard nodig want het hof, de omgeving en alle overige grafelijke bezittingen werden regelmatig door vijanden overvallen. De graaf beloonde mensen voor hun diensten door het belenen van gronden in de wijde omgeving. Uit deze grafelijke dienaars ontstonden oude Haarlemse ridderlijke geslachten, zoals die van Haerlem, Persijn, Adrichem, Schoten en Assendelft.

De oudste klok van Haarlem

Zoals gezegd schonk de graaf na de brand in 1347 zijn gebouw aan de stad. Het stadsbestuur herbouwde op de funderingen van het afgebrande pand een stenen zaalgebouw, dat men *'stedehuys'* noemde. Het stadhuis had aan de buitenkant een doorlopende rand met kantelen, met erachter een weergang waar wachters op de uitkijk konden staan. Er een toren met een stenen wenteltrap die naar de kelders en naar de zolders leidde. In de toren werd in 1464 een loden pijp geplaatst voor de 'dairmen in pist', een eenvoudig urinoir. En er was een 'clockencamere' in de toren.

Het topje van de stadhuistoren waar de klok in hangt. BAH en RS

Tijdens de restauratie bleek dat niet alleen de toren, maar ook de klok nodig moest worden gerestaureerd. Het bleek niet gemakkelijk om de zestig kilo wegende klok uit de toren te krijgen. Het gat waardoor hij naar de zolder van het stadhuis zou moeten zakken bleek heel krap. Met veel geduld en ploeteren is het gelukt en werd de klok overgebracht naar de koninklijke klokkengieterij Eijsbouts. Daar ontdekte men al snel dat de klok niet alleen middeleeuws is, maar ook heel bijzonder.

Op de buitenkant van de klok is in gotische letters inscriptie en datering te lezen:

Ghi heren machtich
Blift een drachtich
Ende volcht de reden.
Doe di dat So sel u stat
staen in vreden.
MCCCCLXXIII

Een duidelijk boodschap en opdracht aan het stadsbestuur in 1473: wees eendrachtig en redelijk en je houdt de vrede in de stad. De klok is vervaardigd door Steven Butendiic. Deze Butendiic was een Utrechtse klokkenmaker uit een beroemd geslacht van klokkenmakers. De klok die hij voor Haarlem maakte is qua omvang en type tamelijk uniek. Er is maar 1 ander, soortgelijk exemplaar bekend van de hand van deze klokkenmaker en dat wordt bewaard in het Rijksmuseum in Amsterdam.

Beide klokken zijn van het zogenaamde gotische model. De kroon bovenop wordt gevormd door zes armen, die aansluiten op de beugel in het midden. Beide klokken zijn versierd met sierringen met inscriptie.
De Haarlemse klok werd gebruikt als 'justitieklok', om te luiden als er op het schavot een straf werd voltrokken. Of de klok ook geluid werd als het stadsbestuur bijeen kwam is niet bekend, maar in de tweede helft va de 20e eeuw luidde men de klok voorafgaand aan een gemeenteraadsvergadering.

Hoe komt deze bijna 550 jaar oude klok in de 20e -eeuwse toren? We weten dat het middeleeuwse stadhuis een toren had, die in de 18e eeuw is afgebroken. Na meer dan honderd jaar is de toren weer opnieuw gebouwd op initiatief van de toen net bestaande historische vereniging Haarlem onder leiding van Johan Enschede, uit het bekende Haarlemse drukkerijgeslacht. Daarbij zal men vast en zeker gebruik gemaakt hebben van onderdelen die van de oude toren nog bewaard moeten zijn gebleven, waaronder de klok.
In stadsrekeningen uit de 15e eeuw, uit 1473 om precies te zijn, staat te lezen dat *'Thomaes de clockgieter'* acht pond, dertien schellingen en vier penningen kreeg voor de levering van een klok voor de toren van het stadhuis. Maar in een volgende rekening staat dat de timmerman die deze klok had opgehangen ook is betaald om de klok weer uit de toren te halen. Omdat de klok van Butendiic ook uit 1473 stamt gaan onderzoekers ervan uit dat de klok die er eerst hing niet lang heeft gehangen. Misschien vond men de klok niet

De Buutendiic klok uit het Rijksmuseum. Op deze klok staat de inscriptie: in die eer goeds ende sinte peter bin ic ghemaect m cccc liii // butendiic ende sloterdiic fecit.

mooi genoeg klinken of was hij op een andere manier hij niet goed genoeg? Vervolgens heeft men een beroemde klokkenmaker, niet de eerste de beste van zijn tijd, gevraagd een klok te maken.
Dat werd dus deze klok, die na de recente restauratie weer in volle glorie in de toren hangt. Het is met zijn geboortejaar -1473- de nog oudst bestaande klok die op zijn plek hangt in Haarlem.
Hopelijk zullen we zijn eeuwenoude, maar nog zeer heldere en frisse klank, weer wat vaker horen klinken over de Grote Markt.

Geraadpleegde literatuur:

Willem Cerutti, 2001. Het stadhuis van Haarlem.
Hart van de stad.
Richard Stekelenburg, Haarlems Dagblad 18-12-2020
Anja van Zalinge, 2019: Zesduizend jaar Haarlem.
Een geschiedenis op grond van archeologische vondsten.
Hoofdstuk 2, p. 40-45.

Afbeeldingen:

Bureau Archeologie Haarlem (BAH), Frans Hals Museum (FHM) en Richard Stekelenburg (RS).